

УДК 94:358.119“1950/1953”

**СИДОРОВ С.В.,
СТРИЖЕВСЬКИЙ В.В.**

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДІЙ МЕХАНІЗОВАНИХ І ТАНКОВИХ ВІЙСЬК ЗА ДОСВІДОМ ВІЙНИ В КОРЕЇ (1950–1953 рр.)

Розглянуто питання розвитку тактики механізованих і танкових військ за досвідом війни в Кореї (1950–1953 рр.).

Ключові слова: тактика, механізовані і танкові війська, особливості побудови оборони, бойовий порядок, танковий десант, наступ.

The question of development of tactic of the mechanized and tanks troops is considered after experience of war in Korea (1950-1953).

Key words: tactic mechanized and tanks troops, features of construction of defensive, battle-order, tank-borne infantry, offensive.

Досвід застосування сухопутних військ у локальних війнах і збройних конфліктах другої половини ХХ століття вказує на наявність суттєвих змін у тактиці дій військ. Але, незважаючи на перенесення основних зусиль щодо ураження протилежної сторони у космічну та повітряну сфери, основний тягар ведення бойових дій і локалізації конфліктів несуть все ж таки сухопутні війська, які здатні займати та тривалий час утримувати райони і рубежі з метою закріплення досягнутого успіху, адже сухопутні війська – універсальний і багатофункціональний вид збройних сил, який у ролі “сил територіальної присутності” є головним.

В останній час військові фахівці більше уваги приділяють аналізу локальних війн і збройних конфліктів сучасності, незаслужено забуваючи про необхідність вивчення і впровадження у війська досвіду війн минулого. Так, поза детальною увагою сучасних дослідників залишається війна у Кореї, яка велася значними угрупованнями всіх видів збройних сил сторін.

Сидоров Сергій Вікторович, доктор історичних наук, Національна академія оборони України, м. Київ.

Стрижевський Володимир В'ячеславович, кандидат військових наук, Національна академія оборони України, м. Київ.

При цьому історичний досвід тактики дій механізованих і танкових (бронетанкових) військ, як найбільш численної складової сухопутних військ, у складних географічних умовах являє певний інтерес як для істориків, так і для офіцерів сухопутних військ. Крім того, *актуальність теми*, що розглядається, обумовлена необхідністю врахування досвіду війн минулого в ході вирішення важливої наукової та практичної проблеми – створення моделі Сухопутних військ Збройних Сил України зразка 2011 року.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, показує, що питанням розвитку воєнного мистецтва у корейській війні приділяється значна увага дослідників. Так, у роботах [1–3] розглянуті особливості організації оборони, застосування танків, самохідних артилерійських установок та мінометів за досвідом війни у Кореї, у [4–11] – основні напрямки розвитку стратегії, оперативного мистецтва і тактики сухопутних військ у цій війні, у [12, 13] – питання розвитку загальної тактики Корейської Народної армії (КНА), китайських народних добровольців (КНД) та військ ООН за досвідом війни у Кореї. Проведений аналіз свідчить, що досвід застосування механізованих і танкових військ у цій війні залишається поза детальною увагою дослідників, що визначає новизну матеріалу, який подається.

Метою даної статті є розкриття характерних рис та особливостей тактики механізованих і танкових військ за досвідом війни у Кореї.

Війну в Кореї можна вважати одним з найбільших воєнних конфліктів, що відбувся невдовзі після Другої світової війни. Корейська війна є повчальною з погляду вивчення способів підготовки та ведення наступальних, оборонних, десантних і протидесантних боїв в умовах гірсько-лісної місцевості та на приморських напрямках із широким застосуванням механізованих і танкових військ. Аналіз етапів воєнних дій у Кореї, проведений авторами [4–11], показує, що протягом перших трьох етапів війни бойові дії носили маневрений характер, протягом четвертого періоду – позиційний.

На початку війни Корейська Народна армія мала десять дивізій (чотири з яких знаходились на стадії формування), до 1600 гармат і мінометів, танкову бригаду (три танкових, по одному мотострілецькому і самохідно-артилерійському полку та підрозділи спеціальних військ), усього 258 танків Т-34-85 та 20 самохідних установок СУ-76. Сухопутні війська Республіки Корея на початок війни склалися з восьми дивізій, мали на озброєнні 840 гармат і мінометів, 1900 протитанкових рушниць і 27 броне-машин. Бронетанкові війська КНДР мали на озброєнні найбільш сучасні танки того часу Т-34, які були оснащені 85-мм танковою гарматою, та самохідні установки СУ-76, що на той час вже були морально застарілими [2–4]. Порівняльний аналіз характеристик бронетанкової техніки КНДР та Республіки Корея на початок війни свідчить, що танкові війська КНДР були найчисельніші та найкращі з бойової підготовки і тактико-технічних характеристиках матеріальної частини в Азії.

У ході війни за рахунок поставок танків, самохідно-артилерійських установок (САУ) із СРСР танкова бригада була переформована у 105 гвардійську танкову дивізію, сформовані 16, 17 танкові бригади по 65 танків Т-34-85 у кожній (17 танкова бригада у жовтні 1950 р. була переформована у 17 механізовану дивізію), 603 моторизований полк та вісім окремих танкових полків (по 15–20 танків і САУ в кожному).

Під час війни в Кореї війська ООН (дві третини яких складали американські війська, крім США та Республіки Корея у війні брали участь війська ще 16 країн – членів ООН та 4 країни направили тільки медичні підрозділи) застосовували бронетанкову техніку: американські танки Т-26, М-26 “Першинг” та його модифікація М-45, М4-А3 “Шерман”, М-46 “Паттон”; англійські танки – важкий “Центуріон” та середній “Кромвель”; американські бронетранспортери – М-16, М-1 та М-2. Американські танки М4-А3, М-26 та англійські танки “Кромвель” та “Центуріон” по озброєнню, броневому захисту та маневреності значно поступалися танку Т-34-85, танки М-45 та М-46 були оснащені 105-мм гаубицею (90-мм або 105-мм гарматою з ежекційним пристроєм)

відповідно, більш потужним двигуном, гідромеханічною трансмісією, але поступалися танку Т-34-85 за габаритними даними і запасом ходу.

Стрілецька зброя КНА, КНД та військ ООН була представлена, головним чином, зразками часів Другої світової війни: гвинтівки 7,62-мм Мосіна, “Га-ранд” М1, карабін М1; пістолети-кулемети ППШ-41, ППД-1934/38; ручні кулемети Дегтярьова ДП-27, ДПМ, “Браунінг” М1922, М1918А1, А2; станкові кулемети “Максим”, “Браунінг” М1919А4; крупно-каліберні кулемети ДШК, “Браунінг” М2НВ; ранцеві вогнемети РОКС-2,3, М1А2, М2-2. Протитанкові засоби механізованих військ були представлені теж, в основному, зразками часів Другої світової війни: протитанкові рушниці ПТРС, ПТРД; 60-мм реактив-ний гранатомет М1, М9, М18 “Базука”. Тактико-технічні характеристики стрілецької зброї, вогнеметів та протитанкових засобів, в основному, задовольняли вимоги військовослужбовців супротивних сторін для вогневого ураження противника в умовах гірсько-лісистої місцевості Кореї.

Особливості рельєфу та природних умов півострова вплинули на організацію оборони та бойових дій у цілому. Американські війська, озброєні сучасною бойовою технікою, під час бойових дій скинули на бойові порядки КНА і КНД велику кількість снарядів, мін, бомб, у тому числі напалмові. У цих умовах траншеї та укриття польового типу не могли забезпечити захист особового складу, техніки від ураження противника.

З метою більш надійного захисту особового складу і техніки, забезпечення ведення вогню в умовах активного вогневого впливу з боку переважаючих сил противника, а також для здійснення маневру силами й засобами зв'язку вогневих споруд, розташованих на передньому краї, з тилом, війська почали створювати споруди підземного типу – тунелі. На початку війни тунелі використовували тактично невірно: вогонь із підземних споруд не забезпечував прикриття усіх підступів до оборони, не забезпечувалось створення багатошарового вогню, скорочувалась можливість спостереження, підрозділи були ізольовані та зв'язок між ними і командуванням був відсутній. Внаслідок цього оборона

мала пасивний характер [1, 2]. У ході війни під час удосконалення способів ведення оборонного бою ці помилки були усунені, розташування тунелів здійснювалося за замислом бою та пов'язувалося із системою траншей, які займали війська, що забезпечувало стійкість оборони. Тунелі влаштовували, як правило, у ротних опорних пунктах на першій позиції. У тунелях зосереджувалась значна кількість особового складу, що обороняла ротний опорний пункт, забезпечувалося збереження особово-го складу під час артилерійської й авіаційної підготовки противника та негайне відкриття вогню при переході його в атаку. Так, у березні 1951 р. на східному узбережжі Кореї по групі з чотирьох танкових вогневих споруд кораблі противника впродовж 45 хвилин вели артилерійський вогонь, випустив близько 1800 снарядів, однак танки та їх екіпажі залишилися неушкодженими [2].

Велике значення тунелі мали під час підготовки контратак проти противника, що вклинився, оскільки дозволяли швидко й приховано виводити війська на рубіж розгортання, запобігти втратам та провести контратаку раптово для противника.

Оборона військ КНА і КНД мала осередковий характер, включала розвинуту систему ярусного розташування вогневих споруд та укриття тунельного типу, пов'язаних між собою ходами сполучення в межах опорного пункту або вузла оборони. Чітко визначених позицій (першої, другої, третьої) в головній смузі оборони не було. Позиції були обладнані на всю глибину головної смуги оборони на окремих висотах або групі висот. Суцільними траншеями позиції не обладнувались. Безперервний артилерійський та авіаційний натиск противника, відсутність суцільних траншей змусили війська КНА і КНД влаштовувати численні ходи сполучення як у тилу, так і вздовж фронту.

Широкого застосування з боку підрозділів механізованих військ КНА і КНД під час ведення оборонних боїв набули рухомі та нерухомі каменемети: у великий кошик клали заряд вибухової речовини, на нього зверху насипали каміння, спускали кошик униз по пагорбу та підривали його на невеликій відстані

попереду піхоти противника. Вибухом одного каменемета уражалося до 50 солдатів противника [2].

Досвід війни в Кореї виявив такі особливості побудови оборони: опорні пункти оборони влаштовували залежно від важливості напрямків та умов місцевості для військ, які наступають, що вело до влаштування в глибині оборони лише окремих опорних пунктів, які мали вогневий зв'язок між собою; при значній відстані між траншеями в опорному пункті оборони влаштовували проміжні вогневі рубежі; основним елементом батальйонних районів оборони були окремі ротні райони оборони, які мали вогневий зв'язок між собою як по фронту, так і вглибину; при побудові оборони на широкому фронті основою оборони були окремі взводні та ротні райони оборони, які складались з вогневих споруд і окопів, розташованих на крутих схилах висот.

Бойовий порядок стрілецького батальйону залежно від умов місцевості складався з одного або двох ешелонів. Відстань другої траншеї від першої у ротному районі оборони сягала 100 м. Це було зумовлено труднощами підтримки вогнем підрозділів, які обороняли першу траншею, з другої траншеї. Протитанкові засоби розміщували на найнижчому ярусі, щоб уражати цілі з близької відстані. Для того, щоб траншеї не спостерігались противником із висот, на брустверах влаштовували паркани з гілок хмизу та маскувальних сіток. Те, що позиції створювались несущільними, та їх вигнуте розташування дозволяло встановлювати мінні поля не перед опорними пунктами, а в одну лінію з ними на танконебезпечних ділянках. Таке розташування прикритих вогнем протитанкових мінних полів на передньому краї оборони робило їх важкодоланими для саперів противника перед початком атаки та для його танків під час атаки.

У ході війни американські війська широко використовували танки. При зустрічі з підрозділами КНА і КНД, що оборонялися на місцевості, яка обмежувала застосування танків поза дорогами, піхота противника розгорталась та здійснювала наступ з боків дороги, а танки продовжували рух по дорозі, підтримуючи вогнем піхоту. У цьому випадку в бою

безпосередньо брали участь тільки танки, що рухались у голові колони, тому невеликі підрозділи КНА і КНД мали можливість стримувати наступ переважаючих за чисельністю танкових підрозділів противника. У наступі американські танки дуже часто мали десант піхоти. Зазвичай танковий десант був у складі піхотного відділення (до 9 чоловік). При підході танків на відстань 500–700 м від противника, що оборонявся, танковий десант спішувався та продовжував рух ліворуч, праворуч по 4 чоловіки від танка уступом назад. Позаду десанту наступали головні сили піхоти. Наступаючи таким чином, американські танки не відривались від піхоти більш ніж на 400 метрів з метою уникнення ураження піхоти від уламків снарядів власної артилерії та бомб авіації. Зв'язок піхоти з танками здійснювався за допомогою радіостанцій. Крім того, піхота мала можливість підтримувати зв'язок з екіпажами танків по телефону завдяки контактній коробці, яка була встановлена на кормі назовні танків [2, 3, 7].

З метою сприяння наступу наземним військам американське командування досить часто використовувало авіацію. При зустрічі організованого опору з боку КНА і КНД танки і піхота противника при підтримці авіації тимчасово призупиняли наступ, а іноді відходили на 400–600 м назад, щоб уникнути ураження від ударів авіації, а після нанесення ударів авіації наступ продовжувався. Враховуючи чисельну перевагу військ ООН у повітрі, у стрілецьких, механізованих і танкових з'єднаннях та частинах КНА і КНД створювалися групи стрільців-мисливців за літаками у складі 18–30 бійців, озброєних одним-двома ручними кулеметами (радянського виробництва ДП-27, ДПМ, трофейними “Браунінг” М1922, М1918А1, А2), станковим кулеметом (“Мак-сим”), двома–трьома протитанковими рушницями-ми, зенітним кулеметом або гарматою малокаліберної зенітної артилерії. Такі групи діяли підгрупами чисельністю у 4–7 чоловік, які розташовувалися в 100–200 м від об'єкта, який прикривався, і вели вогонь по літаках противника, що низько літали [7, 8].

Американські підрозділи здійснювали наступ не суцільним фронтом, а, головним чином, уздовж доріг. Місцевість, яка була на значній відстані від доріг, вони не займали, завдяки цьому на їх флангах залишались підрозділи КНА і КНД, які використували відсутність суцільного фронту та захоплювали панівні висоти, виходили у глибокий тил американських підрозділів та оточували їх. Урахувавши це, американці прагнули наступати не тільки по дорогах, але й займати гори у смузі наступу [2].

Часто американські підрозділи використовували такі тактичні прийоми для оборони вузлів доріг: танки розташовувалися осторонь від дороги на відстані 10–20 м, маючи попереду піхоту в траншеях, а за танками, на відстані 2–5 км від доріг, займала вогневі позиції артилерія. У 1952–1953-х роках американці використовували в горах переважно танки для ведення вогню по обороні підрозділів КНА прямою наводкою та із закритих вогневих позицій. Танки американських підрозділів вдень виходили через гори до переднього краю й вели вогонь прямою наводкою по бойових порядках частин КНА, а після обстрілу танки заднім ходом відходили назад, за укриття. Місця виходу таких танків до переднього краю не були постійними, а змінювалися. Танки з 105-мм гарматами та САУ використовувалися для ведення вогню по обороні КНА із закритих вогневих позицій, які часто мінялися. Уночі танки американських підрозділів вели вогонь прямою наводкою, висвітлюючи місцевість прожекторами, встановленими на спеціальних баштах на танках. Американські підрозділи, використовуючи цим способом танки, завдавали руйнування й втрати частинам КНА, тоді як їхні танки зазнавали невеликих втрат, тому що в горах частини КНА були озброєні 76-мм гарматами, а танків не мали, внаслідок чого ефективно боротися з танками противника не могли.

Заслугове на увагу тактика танкових таранів військ КНА та готовність екіпажів до самопожертви. У наступі, коли війська прикуті до доріг, для перешкоджання руху по дорозі в обороні окремі танки підрозділів КНА на великій швидкості рухались назустріч танковій колоні

противника, яка наступала. Внаслідок зіткнення танка з головним танком противника обидва танки розбивалися, чим надовго перебивався рух дорогою.

У гірській місцевості в обороні танки були досить потужним бойовим засобом. Частину танків розташовували в засідці таким чином, щоб вони могли вести фланговий вогонь по противнику. При обороні гірського перевалу, де місцевість поза дорогами для танків непрохідна, їх розташовували у засідці в декількох місцях, групами по 2–3 машини. Якщо місцевість була танкодоступна, то частина танків виділялась для дій із засідок, а основну масу танків залишали в резерві для проведення контр-атаки. Танки, що розташовувались у засідці, не поспішали з відкриттям вогню по танках противника: їх підпускали на таку відстань, щоб можна було вести вогонь по флангах бойових порядків противника. При наступі противника по дорогах танки, що перебували в засідці, одночасно відкривали вогонь по головному й останньому танках, а потім вели вогонь по інших танках колони.

Оборона морського узбережжя в Кореї мала ряд особливостей і відрізнялась широким застосуванням танків і САУ, будувалась за принципом оборони на широкому фронті, а на найважливіших ділянках імовірної висадки морських десантів – як на звичайному фронті. Передній край першої смуги оборони у перший період війни створювався на висотах, на значній відстані від берега. Надалі досвід війни підтвердив доцільність створення переднього краю оборони по зрізу води. Під час оборони західного морського узбережжя танки розташовували на відстані 10–15 км від берега, безпосередньої боротьби з десантом на воді та під час висадки не вели, а використовували для оборони вузлів доріг у глибині оборони, влаштування засідок та як рухомі вогневі засоби, стримуючи противника, що наступав.

Як показав досвід воєнних дій у Кореї, танки в обороні морського узбережжя відіграють велику роль та є потужним засобом протидесантної оборони. Маючи потужне озброєння, броньовий захист, маневреність, танки можуть чинити значний опір противникові ще до

підходу його до берега [1, 2]. Вони можуть вести ефективну боротьбу з кораблями противника, позбавити їх можливості маневрування при знаходженні їх на значній відстані від берега, знищувати десант противника при підході до берега. Водночас самі танки, розташовані на березі в укриттях тунельного типу, зовсім невразливі від вогню корабельної артилерії й авіації противника, та можуть бути використані як рухомі і нерухомі вогневі засоби під час оборони вузлів доріг при відбитті противника, що висадився та прагне розвивати наступ у глибину оборони.

Аналіз застосування механізованих і танкових військ під час війни в Кореї дозволив зробити такі *висновки*.

Противборчі сторони під час війни у Кореї застосовували форми і способи ведення бою, які були вироблені в Другій світовій війні. Бойові дії носили як маневрений, так і позиційний характер. Обидві сторони застосовували як наступ, так і оборону.

На першому етапі війни наступ механізованих і танкових з'єднань і частин КНА мав рішучий характер. Використовуючи умови гірсько-лісної місцевості та слабкі сторони південнокорейських і американських військ (недостатню підготовку до ведення бойових дій вночі, прив'язку їх до мережі доріг та інші фактори), вони вели бої уздовж доріг тільки частиною сил, а головними силами завдавали ударів по флангах противника з метою наступного виходу в тил його головних сил.

У ході другого етапу війни ініціатива повністю перейшла до американських і південнокорейських військ. Під час наступу американських механізованих і бронетанкових з'єднань напрямок головного удару обирався, як правило, з урахуванням розташування аеродромів військ КНА і районів висадки своїх морських десантів. Прорив здійснювався за умов багаторазової переваги над противником у силах і засобах. Наступу передувала авіаційна й артилерійська підготовка, наступаючі війська підтримувалися масованими ударами авіації та щільним вогнем артилерії на всю глибину оборони підрозділів КНА та КНД.

На третьому етапі війни бойові дії мали переважно маневрений і рішучий характер, де якнайбільше були використані маневрені можливості механізованих і бронетанкових військ. Обидві сторони намагалися досягти своїх цілей наступальними діями, які розгорталися на окремих напрямках, що збігалися з основними дорогами та виводили до життєво важливих центрів американських військ. Бої велись за гірські перевали, проходи, залізничні вузли, комунікації тощо. Активність дій підрозділів КНА і КНД вплинула на тактику американських і південнокорейських військ. Підрозділи ООН, на відміну від КНА і КНД, наступ вели тільки вдень і, як правило, після придушення оборони противника вогнем артилерії, ударами авіації та наступали на суцільному фронті у складі тактичних груп (ротних, батальйонних, змішаних), до складу яких залучалися й танкові підрозділи.

Війська ООН застосовували маневрену оборону, де після нанесення ураження противнику на одному рубежі швидко й організовано відходили, готували оборону на новому рубежі і чинили сильний опір по рубежах. Під час ведення оборони американські підрозділи часто використовували танки як вогневі точки для стрільби прямою наводкою та із закритих вогневих позицій.

Застосування у війні значної кількості бронетанкової техніки примусило застосовувати новий протитанковий засіб: реактивні протитанкові рушніці американського виробництва типу “Базука”, які були набагато мобільніші та менш уразливі, ніж протитанкові гармати того часу. Поява їх на полі бою дала поштовх для подальшого масового виробництва легких протитанкових засобів (безвідкатних гармат, реактивних протитанкових гранатометів) та поставок їх у піхотні (мотопіхотні) підрозділи, які прийняли на себе основний тягар боротьби з танками противника.

Зростання протитанкових можливостей оборони вимагало поліпшення характеристик озброєння і військової техніки з'єднань, частин та підрозділів, що наступали. Тому у другому періоді війни на більшості бронетранспортерів, які раніше використовувалися лише як засіб транспортування піхоти до поля бою, були

встановлені великокаліберні кулемети. Ведення інтенсивного кулеметного вогню з бронетранспортерів по протитанкових засобах на значних дальностях у декілька разів знижувало ефективність їх застосування.

Американське командування випробувало в Кореї 9 раніше невідомих видів зброї (зокрема, керовані снаряди, оснащені телевізійною системою управління; керовані бомби; вертольоти тощо). Підрозділи США широко використовували напад та застосовували біологічну і хімічну зброю, причому як у наступі, так і в обороні, для знищення особового складу та техніки підрозділів КНА і КНД [2].

Тактика механізованих і танкових військ у ході війни змінювалася та удосконалювалася і мала свої характерні риси й особливості, які зумовлені низкою факторів, головними з яких є: поява та застосування нових засобів збройної боротьби; значна перевага однієї зі сторін у техніці й озброєнні, а іншої – у людських ресурсах; особливості місцевості.

Перспективи подальших розробок полягають у систематизації основних напрямків розвитку тактики механізованих і танкових військ у найбільших локальних війнах і збройних конфліктах сучасності, визначенні конкретних заходів щодо впровадження історичного досвіду в наукову роботу та практику механізованих і танкових військ Сухопутних військ Збройних Сил України.

1. Развитие военного искусства по опыту локальных войн 1946–1981 гг. // Инф. бюл.– М.: ИВИ МО СССР. – 1982. – № 55.

2. *Борисенко Н. Н.* Из опыта войны в Корее 1950–1953 гг. – М.: МО СССР, 1954.

3. *Никольский М.* Танки в Корее // Техника и вооружение. – М., 2002. – № 1. – С. 17–18.

4. *Рогоза С. Л., Ачкасов Н. Б.* Засекреченные войны 1950–2000 гг.– М.: АСТ; СПб.: Полигон, 2004. – 558 с.

5. *Рибак М. І., Сидоров С. В. та ін.* Военне мистецтво в локальних війнах і збройних конфліктах 1950–1980 рр. ХХ століття: Навч посіб. – К.: НАОУ, 2004. – С. 144.

6. Россия (СССР) в локальных войнах и военных конфликтах второй половины XX века / Под ред. В.А. Золотарева. –М.: Кучково поле; Полиграфресурсы, 2000. – С. 68–69.

7. Война в Корее, 1950–1953. – СПб.: Полигон, 2003. – 926 с.

8. *Пилявець Р.І., Швець В.М.* Війна в Кореї (1950–1953): причини, результати і наслідки // *Воєнна історія*. – 2003. – № 1. – С. 108–118.

9. *Пилявець Р.І., Романов Р.В.* Воєнне мистецтво у війні в Кореї (1950–1953 рр.) // *Локальні війни сучасності. Зб. наук. статей*. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – С. 79–97.

10. *Радецький В.Г.* Розвиток воєнного мистецтва у війнах періоду другої половини ХХ століття: Дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2006. – 233 с.

11. Локальні війни та збройні конфлікти другої половини ХХ століття (Історико-філософський аспект): Монографія / О.І. Гурій, С.П. Мосов, В.Д. Макаров та ін. – К.: Знання, 2006. – 356 с.

12. *Дембовський Б.М., Стрижевський В.В., Мехов П.В., Колесов В.С.* Розвиток загальної тактики в локальних війнах і збройних конфліктах другої половини ХХ сторіччя: Навч. посіб. – К.: НАОУ, 2001. – 48 с.

13. Розвиток загальної тактики в локальних війнах і збройних конфліктах другої половини ХХ та на початку ХХІ століть: Монографія / В.В. Стрижевський. – К.: НАОУ, 2006. – 272 с.

Надійшла до редколегії 12.02.2007 р.